

'Frateronderwijs - beter onderwijs!'

Een beknopte geschiedenis van de Fraters van Utrecht, 1873 - 2002

Duizenden Utrechters hebben onderwijs gevolgd aan de zestien scholen die de Fraters van Utrecht sinds 1873 gesticht hebben. Op de scholen die nog resten zijn de fraters al lang verdwenen. Binnen afzienbare tijd zullen de laatste fraters ook hun laatste bolwerk in de binnenstad moeten verlaten. Over opkomst en ondergang van 'Frateronderwijs - beter onderwijs!'¹ en nieuwe groei en bloei aan de andere kant van de wereld.

JOOS VAN VUGT

Hoogste klas van de Sint Gregoriuschool, Herenstraat 6, circa 1900, rechts fr. Stephanus Buil

Aan de Herenstraat in Utrecht staat sinds 1875 een kloostergebouw, het Sint Gregorishuis genaamd. Het gebouw, opgetrokken in de ongenaakbare 19-eeuwse bouwstijl met schoon metselwerk, hoge ramen en dikke deuren, is eigendom van de kloostergemeenschap van de Fraters van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart, beter bekend als de 'Fraters van Utrecht'.² Er wonen een kleine twintig fraters. Achter het Gregorishuis strekt het terrein zich via een binnentuin uit tot panden aan de Nieuwe Gracht en de Kromme Nieuwegracht.

'Een wrange problematiek'

De Fraters van Utrecht vormen een congregatie van fraters of broeders, dat wil zeggen: een kloostergemeenschap van mannelijke religieuzen die geen priester zijn. Zij zijn van oudsher gespecialiseerd in onderwijs en opvoeding van de katholieke jeugd. De congregatie werd opgericht in 1873. In Nederland beleefde zij haar bloeitijd tussen 1900 en 1960. Begin jaren zestig bereikte de gemeenschap haar grootste omvang: ze telde toen meer dan 400 fraters, verdeeld over een groot aantal huizen in de provincies Utrecht, Noord-Holland, Gelderland, Overijssel, Drenthe en Groningen en over een aantal ves-

tigingen in Indonesië en Kenia (want de congregatie heeft zich ook met missie beziggehouden). Een zeer actieve club van ijverige en toegewijde onderwijzers en leraren die zeer veel tot stand heeft gebracht. Maar zoals voor alle orden en congregaties in Nederland geldt, hebben de laatste decennia ook voor de Utrechtse fraters achteruitgang en vergrijzing gebracht. Hun gemeenschap in Nederland is ingekrompen tot een goede tachtig fraters, voor het merendeel flink bejaard. De congregatie telt in Nederland nog vier grotere gemeenschappen, namelijk in Utrecht (Herenstraat), Arnhem, Borculo en De Bilt, en enkele huizen waar slechts een of twee fraters wonen. Sinds enkele jaren is het beleid om de fraters, met name de oudere en hulpbehoevende onder hen, te concentreren in het moderne complex aan de Schorteldoeksesteeg in De Bilt, waar hun betere verzorging kan worden geboden. Het bestuur worstelt regelmatig met de 'wran-ge problematiek' van oude fraters die min of meer gedwongen moeten verhuizen.³ Onlangs heeft het bestuur besloten om binnen enkele jaren de huizen in Utrecht en Borculo op te heffen. Een onvermijdelijk besluit, omdat de onderhoudskosten van het ouderwetse pand in Utrecht nauwelijks meer te verantwoorden zijn, maar ook een moeilijk besluit want het betreft hier de oudste gemeenschappen van de congregatie (respectievelijk uit 1875 en 1908). Vooral de opheffing van 'Utrecht' is pijnlijk, want hier ligt de bakermat van de congregatie, het 'moederhuis'. Méér nog dan bij de opheffing van alle voorafgaande huizen zal met het afstoten van dit complex een periode worden afgesloten. Een

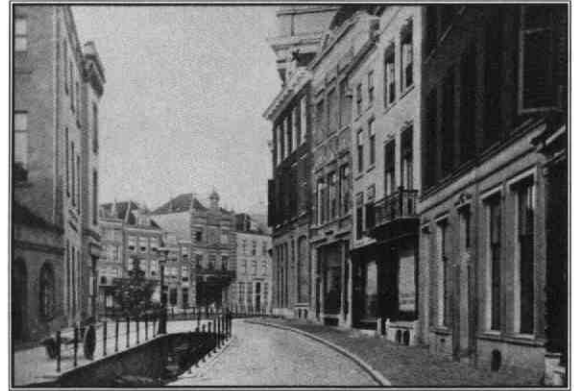
goede gelegenheid om terug te kijken op de geschiedenis van de Fraters, die jarenlang met hun zwarte togen en priesterboordjes het gezicht van katholiek Utrecht meebepaalden.

'Een ware knoeiboel'

De congregatie van de *Fraters van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart* werd in 1873 opgericht door Andreas Schaezman (1815 - 1882), aartsbisschop van Utrecht.⁴ Schaezman was een protégé van Joannes Zwijsen, destijds een van de invloedrijkste mannen in katholiek Nederland.⁵ Schaezman volgde Zwijsen op als aartsbisschop van Utrecht in 1868 in een cruciale fase in de schoolstrijd. In katholieke kringen bestond destijds veel discussie over de vraag hoe katholieken zich moesten verhouden tegenover het openbare onderwijs dat onder invloed van nieuwe wetgeving steeds 'neutraler' van aard werd. In 1868 spraken de Nederlandse bisschoppen zich definitief over deze kwestie uit in een verklaring ('mandement') waarin zij verklaarden dat het openbare onderwijs definitief ongeschikt was voor katholieke kinderen en dat waar mogelijk eigen katholieke scholen moesten worden opgericht. Schaezman was een van de ondertekenaars van het mandement. Daarmee kwam de schoolstrijd in een nieuwe fase waarin katholieken en protestanten ernaar streefden om overheidssubsidie voor hun eigen confessionele scholen af te dwingen. In de jaren na 1868 wilde Schaezman in de lijn van het bisschoppelijk onderwijsmandement de stichting van nieuwe katholieke scholen in de stad Utrecht ter hand nemen, maar hij stuitte al gauw op financiële beperkingen. Daarom besloot hij vooral scholen te stichten voor kinderen van beter gesitueerde katholieken aan wie een behoorlijk schoolgeld kon worden gevraagd. Niettemin was de financiële basis wankel: de nieuwe scholen leek aanvankelijk slechts een kort leven beschoren.

Zwijsen oordeelde dat Schaezman zichzelf in moeilijkheden had gebracht: '[...] 't schijnt te Utrecht een ware knoeiboel te worden; de zucht om scholen te vermenigvuldigen brengt ZDH nu in een moeilijkheid, dat hij op den duur deze oprichtingen niet in stand kan houden.'⁶ Een echte verbetering liet op zich wachten tot 1889, toen de Onderwijswet-Mackay de eerste overheidssubsidie voor bijzondere scholen introduceerde. Sindsdien werden in snel tempo nieuwe parochiële scholen opgericht. Hoewel er in Utrecht geen gebrek was aan katholieke onderwijzers besloot Schaezman rond 1870 om voor zijn jongensscholen religieuzen, broeder-onderwijzers, aan te trekken die met een lager salaris genoeg namen dan leken. Misschien hoopte hij met hun hulp nieuwe armenscholen te kunnen oprichten. Bovendien zouden religieuzen meer godsdienstig cachet geven aan het onderwijs. Het bleek echter niet gemakkelijk broeders of fraters te werven. Zelfs bij zijn mentor Zwijsen, stichter van de congregatie van de *Fraters van Onze-Lieve-Vrouw, Moeder van Barmhartigheid* ('Fraters van Tilburg', 1844), ving hij bot. Daarom besloot hij zelf een broedercongregatie op te richten naar het model van de Tilburgse fraters, hoewel Zwijsen hem waarschuwde voor de daarmee verbonden problemen. Hier ligt de oorsprong van de Fraters van Utrecht. Schaezman ging op zoek op mogelijke kandidaten voor zijn nieuwe congregatie. In 1871 maakte de overste van de Zusters van Liefde in Utrecht hem attent op Antonius Vonk (1847 - 1914), een jongeman uit Amsterdam. Enige tijd later kwam hij in contact met nog twee kandidaten. Hij wist deze drie mannen voor zijn initiatief te winnen en stuurde hen vervolgens naar het moederhuis van de Fraters van Tilburg om enige kloosterlijke vorming te ontvangen en om kennis te maken met de dagelijkse praktijk van een onderwijscongregatie. Na hun terugkeer in

Utrecht in 1873 huisvestte hij hen in een pand aan de Ganzenmarkt (achter het stadhuis). Deze gebeurtenis geldt als de officiële oprichtingsdatum van de congregatie. Twee jaar later volgde de verhuizing naar de Herenstraat waar

een nieuw gebouw werd betrokken.⁷ Deze drie fraters waren de eersten van zo'n 1.200 mannen die in de loop van 130 jaar lid zouden worden van de congregatie.

Geen van de drie nieuwbakken fraters bezat een onderwijsbevoegdheid, zodat zij zich moesten beperken tot het toezicht op de studie van enkele aankomende fraters, die voor onderwijzer leerden aan de plaatselijke 'normalessen' (onderwijzerscursus). Pas na enkele jaren begonnen zij zelf les te geven op de *Sint Gregorius-school* (opgericht in 1872). In 1876 begonnen zij, in navolging van hun Tilburgse collega's, met een drukkerijtje om hun inkomsten te vergroten: het begin van de *Drukkerij-uitgeverij van het Sint Gregoriushuis* die in later jaren van groot belang zou worden voor de congregatie en voor het katholieke onderwijs in Noord-Nederland. In 1889 startten de fraters met een eigen kweekschooltje bedoeld voor de eigen jonge fraters. Omdat zij tegemoet kwamen aan een grote maatschappelijke en religieuze behoefte, vertoonden veel nieuwe 19e-eeuwse congregaties een flinke groei. Daarvan was bij de congregatie van Utrecht echter geen sprake. Rond 1890 had de congregatie drie scholen onder haar hoede. De *Sint*

Ganzenmarkt Utrecht 1873, rechts vooraan het eerste klooster van de fraters. Het pand is in 1907 afgebrand en gesloopt

Het Sint Gregoriushuis,
Herenstraat 6 in 1923. Het
pand dateert van 1875

Gregoriusschool en de Sint Jozef-school (1880 - 1918) waren respectievelijk een 'burgerschool' en een 'volksschool'. Beide waren eigendom van de congregatie en gevestigd in of bij het klooster aan de Herenstraat. De Sint Augustinus-school (1887 - 1902) was gelegen aan de andere kant van Utrecht, aan de Kruisweg, en was eigendom van de parochie van Sint Au-

gustinus en Sint Monica. Deze school trok vooral kinderen uit de arbeidersklasse en uit 'verwaarloosde gezinnen'. Het lijkt echter geen twijfel dat het niveau van het onderwijs dat de fraters in de eerste twintig jaar gaven bedroevend laag was. Zij hadden te weinig kennis en ervaring in huis en er was geen geld (en misschien ook geen bereidheid) om hulp van deskundige lekenonderwijzers in te roepen. Ook als gemeenschap bleef de congregatie lange tijd kwakkelen. Vonk, die door Schaepman tot overste was gebombardeerd, bleek door zijn eigenzinnigheid en arrogantie voor die taak buitengewoon ongeschikt. De slechte sfeer in de gemeenschap was voor nogal wat fraters een reden om de gemeenschap na enkele jaren te verlaten. Nieuwe kandidaten meldden zich slechts mondjesmaat. In 1891 vertrok Vonk met stille trom. Zijn vertrek was een schok voor de kleine gemeenschap maar tevens een voorwaarde voor haar voortbestaan.

't Gaat hard genoeg'

In jaren die volgden op het vertrek van Vonk waren er momenten waarop opheffing van de congregatie niet ver weg meer leek. In het begin van de 20e eeuw ging het echter plotseling veel beter met de gemeenschap, onder meer omdat de fraters enkele malen een gelukkige hand hadden in het kiezen van hun algemeen overste. Met name fr. Stephanus Buil (1906 - 1914) bleek een zeer capabele leider. Het aantal novicen nam toe en het opleidingsniveau van de fraters werd langzaam beter. Na de Eerste Wereldoorlog slaagde de congregatie erin te profiteren van de algemene bloei van het kloosterleven én van het katholieke onderwijsstelsel.

Eén oorzaak van die bloei was de zogeheten *Financiële Gelijkstelling* van het bijzonder (confessioneel) onderwijs met openbaar (levensbeschouwelijk neutraal) lager onderwijs. In 1917 werd de schoolstrijd ten gunste van het bijzonder (meestal confessioneel) onderwijs

Lijst van Utrechtse scholen van de Fraters van Utrecht, 1873 - ca. 1970

Naam	Jaren	Onderwijstype	Locatie
Sint Gregoriusschool	1873-1988	LO	Ganzenmarkt, 1875: Herenstraat 6, later Kromme Nieuwe Gracht 34 (bovenbouw) én Hieronymusplantsoen 3 (onderbouw), later alleen Hieronymusplantsoen 3 (huidige Vrije School)
Normaalschool	1877-1932		Onderwijzersopleiding Herenstraat 6, vanaf 1910: Sint Jozefkweek school, in 1932 verhuisd naar Zeist waar zij samen met een technische opleiding de opleiding van de juvenisten verzorgde
Sint Jozefschool	1880-1918	LO	Herenstraat 6
Sint Augustinuschool	1887-1902	LO	Kruisweg 9
Sint Gregorius ULO	1924-heden	ULO*	Nobeldwarsstraat 9, tegenwoordig: Sint Gregorius College.
Sint Hieronymus Aemilianusschool	1927	BLO	Herenstraat 6, ca. 1939 verhuisd naar Lange Nieuwstraat 7 ('Debielenafdeling') en Bladstraat 3 ('Afdeling Imbecielen'), later 'Sint Hieronymusschool' en nog later 'De Gagel'
Sint Petrus Canisiuschool	1932	LO	Minstraat 14a
Christus Koningschool	1943	VGLO**	later Prof. dr. N.C.A. Perquinschool voor algemeen vormend en individueel gericht voortgezet onderwijs
Thomas à Kempisschool	1946-1962	LO	M.P. Lindostraat 4, later Vleutenseweg 287
Sint Catharinaschool	1952	LO	Abstederdijk 28
Sint Bernulphusschool	1953	BLO	Tamboersdijk 9, later gefuseerd met Sint Jozefschool voor BLO tot 'Kranenburgschool'
Sint Thomas a Villanovaschool	1956	LO	Bosboom Toussaintstraat 16
RK Lagere Technische School voor Individueel Onderwijs	1956	ITO	Tamboersdijk 9, per 1966: R.K. Technische School 'Gildenburg' voor ITO, Pagelaan 1
School voor RK Basisonderwijs 'Johannes'	1969		Pagodedreef 4 (Overvecht-Noord)
Sint Rafaëlschool	1965	BLO	afplitsing van de afdeling van de Hieronymus Aemilianusschool Bladstraat, Vosmaerstraat 1
Sint Jozefschool	1965	BLO (meisjes)	Nicolaasdwarsstraat 3, overgenomen van de Zusters van Liefde, later gefuseerd met Sint Bernulphusschool tot 'Kranenburgschool'

* later HAVO/MAVO ** later AVO, IGVO

beslecht. Vanaf 1920 werden bijzondere scholen op dezelfde voet door de overheid gefinancierd als het openbare onderwijs. Het katholieke onderwijs werd in één keer van alle financiële zorgen verlost. Het breidde zich in enkele jaren tijd zó sterk uit dat het openbare onderwijs in katholieke streken werd gemarginaliseerd en uiteindelijk vrijwel alle katholieke kinderen in Nederland een katholieke school bezochten. Onderwijscongregaties profiteerden daar natuurlijk van. Niet alleen was er werk genoeg, maar hun onderwijzers ontvingen nu hetzelfde salaris als lekencollega's in plaats van de veel lagere vergoedingen die voorheen voor religieuzen gebruikelijk waren. De financiële positie van de onderwijscongregaties verbeterde daardoor spectaculair. Bovendien trokken de congregaties in de jaren tussen 1918 en 1940 uitzonderlijk veel nieuwe leden. Dit alles gold ook voor de Utrechtse congregatie, die haar werkzaamheden gestaag kon uitbreiden. Bovendien verbeterde zij de kwaliteit van haar werk: de fraters en hun scholen verwierpen een reputatie van deskundigheid en degelijkheid.

De meeste fraters gaven les aan een van de talrijke scholen die in de loop der jaren door schoolbesturen en door het aartsbisdom aan de congregatie waren toevertrouwd: lagere scholen, buitengewone lagere scholen voor moeilijk lerende kinderen, scholen voor uitgebreid lager onderwijs, ambachtsscholen en kweekscholen. De congregatie bezat enkele prestigieuze scholen voor leerlingen uit middenstandsmilieus, zoals de Utrechtse Sint Gregoriuschool en de Hilversumse *Aartsbischoppelijke Kweekschool Sint Ludgerus* (opgericht 1909).⁸ Toch lag de nadruk op scholen en instellingen voor de arbeidersjeugd, zoals volksscholen voor lager onderwijs en ambachtsscholen. Daarnaast werkte een flink aantal fraters in de *Leo-Stichting*, een opvoedingsinstelling voor verwaarloosde jongens in Borculo.

Een minderheid van de fraters was actief in het jeugd- en verenigingswerk, eveneens vooral ten behoeve van de arbeidersjeugd.

In 1928 kwam de bloei van de congregatie tot uiting in het voornemen om fraters naar de missie in Nederlands-Indië te zenden om

aan katholieke scholen in het aartsbisdom door de fraters was opgeleid aan de *Sint Ludgerus-kweekschool* in Hilversum. Bovendien maakten veel katholieke scholen gebruik van het lesmateriaal dat door de fraters werd ontwikkeld en dat werd uitgegeven

De fratergemeenschap in de tuin van het Sint Gregoriushuis, 1899

ook daar katholiek onderwijs te verzorgen. Aartsbisschop Van de Wetering, die toestemming moest geven, zei daarover tegen de overste van de fraters: 't Gaat hard genoeg met de Congregatie - Ben je nog niet tevreden?'⁹ De fraters begonnen met een lagere school in Malang (Oost-Java), waar ook nu nog hun hoofdvestiging in Indonesië is. Na enkele jaren slaagden zij erin een aantal Javaanse jongens als novicen aan te trekken: een bescheiden begin van een belangrijke ontwikkeling.¹⁰

'Ons onderwijs móét beter zijn'

Hoewel het huis van de fraters aan de Herenstraat door vele andere huizen werd gevolgd naar mate de diensten van de fraters door het hele aartsbisdom gevraagd werden, is het tot in onze jaren het bestuurlijke en psychologische centrum van de congregatie gebleven. De fraters hebben in het katholieke onderwijs in en om de stad Utrecht een prominente rol gespeeld. Zij oefenden indirecte invloed uit doordat het merendeel van alle onderwijzers

door de drukkerij-uitgeverij van het *Sint Gregoriushuis*. In de tweede plaats oefenden zij een directe invloed uit doordat zij in de loop der tijd een flink aantal scholen in de stad onder hun beheer kregen. De meest prominente school was ongetwijfeld de Sint Gregorius-school waarvan de bloeitijd tussen 1920 en 1960 lag. De Sint Gregorius-school was een grote instelling die in de jaren vijftig meer dan 800 (!) leerlingen telde. Het aantal klassen was zó groot dat de school over verschillende panden verdeeld was, met name het oorspronkelijke gebouw aan de Kromme Nieuwegracht 34 en het pand aan het Hiëronymusplantsoen 3.¹¹ De school ontleende haar reputatie vooral aan de goede resultaten die haar leerlingen behaalden bij de toelatingsexamens tot de middelbare school: 'Ons onderwijs móét beter zijn dan dat van leken.'¹²

Het succes van de school had echter een keerzijde. Er deden zich in de loop der jaren, vooral vlak na de Tweede Wereldoorlog, flinke conflicten voor, omdat de school,

Het nieuwe pand van de Sint Gregoriuschool, Kromme Nieuwegracht 34 in 1909. Later kreeg de school een dependance aan het Hieronymusplantsoen

die een zogenaamde 'interparochiële' school was, de beste leerlingen uit de omliggende Utrechtse parochies aantrok. De pastoors, schoolbesturen en onderwijzers van die parochies trachtten op allerlei manieren een einde te maken aan deze concurrentie.¹³ De fraters hebben echter altijd het been stijf gehouden waar het de belangen van de Sint Gregoriuschool betrof, zelfs toen hun dat in 1950 op een aartsbischoppelijke waarschuwing kwam te staan: 'U wordt als concurrenten beschouwd, en zelfs als machtige en gevaarlijke concurrenten! Wij willen U niet verhelen, dat de huidige situatie ons verontrust. Laat het zijn, dat de klachten, die Ons zo nu en dan bereiken, onrechtvaardig zijn, minstens in sommige gevallen is de schijn tegen U. En zelfs dat moet vermeden worden.'¹⁴ Na 1960 verloren deze conflicten aan scherpte omdat de fraterscholen meer en meer 'gewone' katholieke scholen werden waarvan het onderwijzerskorps in meerderheid uit leken bestond.

Naast de Sint Gregoriuschool verdienen ook de buitengewone lagere scholen vermelding. In heel Nederland zijn broeders en zusters pioniers geweest in het onderwijs aan moeilijk lerende kinderen. De fraters hebben zich met name intensief beziggehouden met ambachtsonderwijs aan moeilijk lerende kinderen.

'Geen prettig animerend werk'

Tijdens de oorlogsjaren had de congregatie flink te lijden van evacuatie en inbeslagname van haar gebouwen maar zij herstelde zich voorspoedig, zoals de meeste orden en congregaties in Nederland. Na 1945 breidde zij haar werkzaamheden verder uit, onder meer met een missievestiging in Kenia (1958). Haar mogelijkheden werden echter beperkt doordat de jaarlijkse aanwas van nieuwe leden verminderde. Toch bleef de congregatie nog jarenlang groeien totdat zij in het begin van de jaren zestig haar grootste omvang bereikte: meer dan 400 fraters. Daarmee behoorde zij tot de middelgrote broedercongregaties in Nederland.¹⁵ Ondanks de uiterlijke successen hadden de rust en de zelfverzekerdheid die haar vóór de oorlog hadden gekenmerkt, plaats gemaakt voor twijfels, althans bij de fraters die op de een of andere manier bij het algemene beleid betrokken waren. Die twijfels betroffen het onderwijswerk en de inrichting van het kloosterleven. Was de congregatie wel voldoende 'bij de tijd'? Was het niet tijd voor een voorzichtige koerswijziging? In de daarop volgende jaren zou blijken dat er radicalere veranderingen op stapel stonden dan de fraters ooit hadden kunnen voorzien. Die veranderingen vonden plaats op drie fronten tegelijk. In de eerste plaats veranderde het kloosterleven in de jaren zestig en zeventig drastisch van sfeer en stijl. Het leven van de fraters, dat altijd gekenmerkt was door soberheid, isolement, orthodoxie en strakke gezagsverhoudingen,

werd losser, meer naar buiten gericht en democratischer. Dat bleek een moeilijk proces dat gepaard ging met interne wrijvingen en met het uittreden van fraters die hun heil zochten in het lekenbestaan. Tussen 1966 en 1974 keerden maar liefst 57 fraters de congregatie de rug toe.

De tweede verandering was het uitblijven van nieuwe kandidaten. Zoals alle orden en congregaties moesten ook de Fraters van Utrecht na 1965 constateren dat jongeren geen animo meer hadden voor het religieuze leven. De fratergemeenschap is sindsdien van jaar tot jaar kleiner en grijzer geworden. De Nederlandse fraters hebben moeten accepteren dat hun gemeenschap in Nederland op den duur zal ophouden te bestaan.

De derde verandering was een direct gevolg van het uitblijven van nieuwelingen: de terugtocht uit het werk. In de loop der jaren moesten steeds meer fraters zich om redenen van leeftijd of gezondheid uit het onderwijs terugtrekken zonder dat er jongere fraters beschikbaar waren om het werk over te nemen. Hun plaatsen werden ingenomen door leken. Ook op de Sint Gregoriuschool voltrok zich deze ontwikkeling: in 1977 nam de laatste frater afscheid van de school, die toen overigens haar bloeitijd al achter de rug had. Ten gevolge van de ontvolking van de Utrechtse binnenstad had zij sinds 1960 gestaag minder leerlingen getrokken. Bovendien had haar functie als degelijke toegangspoort naar de middelbare school aan belang verloren toen in de loop van de jaren zestig de toelatingsexamens voor het middelbare onderwijs werden afgeschaft. In 1988 moest de school na 115 jaar de poorten sluiten.

De scholen die de congregatie door heel Noord-Nederland had bemand en bestuurd - bijna zestig in getal - werden in een proces van jaren overgedragen aan bestaande of nieuwe plaatselijke

schoolbesturen: 'Het karwei is dus grotendeels geklaard. Geen prettig animerend werk, maar het moest nu eenmaal gebeuren.'¹⁶ Door deze terugtocht uit het onderwijs veranderde de fratergemeenschap van aard. Jarenlang was haar reilen en zeilen beheerst door het ritme en de drukte van het onderwijsbedrijf. Nu evolueerde zij tot een leefgemeenschap van ouder wordende religieuzen die weliswaar het leven met elkaar delen maar geen gemeenschappelijke werkzaamheden meer hebben.

Een toekomst zonder Nederlandse fraters

Termen als 'terugtocht', 'achteruitgang' of 'vergrijzing' geven maar één kant van de medaille weer, want individuele fraters zijn, voorzover hun leeftijd en gezondheid het toelaten, nog op allerlei manieren actief. Belangrijker is dat de congregatie zich in Indonesië de afgelopen decennia heel anders heeft ontwikkeld dan in Nederland. In de jaren vijftig en zestig nam het aantal Indonesische fraters flink toe terwijl het aantal Nederlandse fraters in Indonesië ongeveer stabiel bleef. Daarna volgde een periode van relatieve stilstand. Het aantal Nederlandse fraters nam door repatriëringen af tot een handjevol. De congregatie slaagde er slechts met moeite in haar bestaande scholen te handhaven. In de jaren tachtig raakte zij echter in een stroomversnelling. Het aantal Indonesische leden begon snel te groeien en de werkzaamheden namen toe in omvang. Momenteel zijn er in Indonesië ruim 100 fraters die gemiddeld half zo oud zijn als hun medebroeders in Nederland. Zij zijn werkzaam op Java, Sumatra, Flores, Timor en Sumba. Hun werkzaamheden zijn vergelijkbaar met de vroegere werkzaamheden van de Nederlandse fraters: scholen, internaten, jeugdwerk. De Indonesische fraters hebben voldoende *Nachwuchs* om de toekomst met vertrouwen tegemoet

te zien. Het zwaartepunt van de congregatie verschuift dan ook onafwendbaar van Nederland naar Indonesië. Het algemeen bestuur, dat nu nog in De Bilt is gevestigd, zal over een paar jaar naar Malang verhuizen om recht te doen aan het gewijzigde perspectief.¹⁷ De toekomst van de congregatie ligt in Indonesië.

Dr. J.P.A. (Joos) van Vugt (1953) promoveerde in 1994 op een onderzoek naar de geschiedenis van vijf Nederlandse broedercongregaties. Hij is historisch onderzoeker en als stafmedewerker van het Soeterbeeck Programma verbonden aan de Nijmeegse universiteit.

Noten

- Brief van pastoor M. Weller van de Sint Salvatorparochie in Utrecht aan het bestuur van de congregatie, 27 april 1947, in: *Archief van de Fraters van Utrecht*, Correspondentie 1942 - 1948.
- Over de geschiedenis van de congregatie: *Ter blijde herinnering aan het vijftigjarig bestaan van de Congregatie der Fraters van O.L. Vrouw van het H. Hart te Utrecht. 1873 - 13 augustus - 1923* (Utrecht 1923); *100 Jarig bestaan van de Fraters van Utrecht, 1873 - 1973* (Utrecht 1972 - 76); J.P.A. van Vugt, *Broeders in de katholieke beweging. De werkzaamheden van vijf Nederlandse onderwijscongregaties van broeders en fraters, 1840 - 1970* (Nijmegen 1994); J.P.A. van Vugt, *In zorgzaamheid en eenvoud. De Fraters van Utrecht in jaren van verandering en overdracht, 1965 - 2000. Nederland, Indonesië, Kenia* (Budel / Nijmegen 2001).
- Notulen van het algemeen bestuur, 7 maart 1984, in: *Archief van de Fraters van Utrecht*.
- Een biografie over Andreas Schaeppman bestaat nog niet. Over Schaeppmans bemoeienis met de congregatie, zie: fr. Bertrandus van den Berg, 'Historica [I-XXVII]: Mgr. A.I. Schaeppman', in: *Onder Ons*, 19 (1951) - 34 (1966). Over de voorgeschiedenis: H. Woorts, *Andreas Ignatius Schaeppman en de kerkopbouw in het Aartsbisdom Utrecht vanaf het Herstel van de Bisschoppelijke Hiërarchie tot aan zijn benoeming tot Aartsbisschop van Utrecht. 1853 - 1868* (Utrecht, Heino 1990). Scriptie KTU Amsterdam. Exemplaar in: *Archief van de Fraters van Utrecht*. In aangepaste vorm gepubliceerd in: *INKO*, 43 (1993), nr. 2-44 (1994), nr. 3. Over Schaeppmans eerste activiteiten: P.J.A. van Meergeren, *Katholiek Utrecht in de tweede helft van de 19e eeuw* (Utrecht 1987. *Utrechtse Historische Cahiers*, 8 (1987), nr. 3/4), p. 67-71.
- J.W.M. Peijnenburg, *Joannes Zwijsen, bisschop, 1794 - 1877* (Tilburg 1996).
- J. Zwijsen, bisschop van Den Bosch, aan [zuster Begga, algemeen overste van de Zusters van Liefde], 30 nov. 1874, in: *Archief van het bisdom Den Bosch*, doos: Uitgaande brieven Mgr. Zwijsen 1876, Dagregister nr. 1149. Kopieën in: *Archief van de Fraters van Utrecht*.
- Gegevens over de bouwgeschiedenis in: *100 Jarig bestaan van de Fraters van Utrecht, 1873 - 1973*.
- H. Kuitenbrouwer, P. Oomes, fr. Seraphicus (red.), *Vijftig jaren kweekschoolopleiding voor katholieke onderwijzers in het aartsbisdom. 1897 Utrecht 1909 St. Gregoriushuis. 1909 Hilversum 1947 St. Ludgeruskweekschool*. [Titel op omslag: *Gedenkboek R.K. Kweekschool voor Onderwijzers in het Aartsbisdom*], Utrecht [1947].
- Aartsbisschop H. van de Wetering, 18 november 1922, in: *Archief van de Fraters van Utrecht*, Kronieken jan. 1922 - jan. 1927.
- Fr. Salesius Jansen, *Fraters in het Verre Oosten*, 3 dln., [Utrecht 1985 - 1988].
- In het laatstgenoemde gebouw huist tegenwoordig de Vrije School.
- Verslag over de bestuursperiode 1948 - 1954, in: *Archief van de Fraters van Utrecht*.
- Zie: J. van Vugt, 'Rangen en standen. De strijd rond de standenschool in het katholieke onderwijs, 1920 - 1960', in: *De School Anno. Periodiek van de Vereniging Vrienden van het Nationaal Schoolmuseum*, 15 (1997) nr. 1, p. 4-11.
- Brief van kardinaal J. de Jong, aartsbisschop van Utrecht aan de algemeen overste van de Fraters van Utrecht, 27 mei 1950, in: *Archief Fraters van Utrecht*.
- De grootste broedercongregaties in Nederland zijn de *Broeders van Maastricht* (gesticht in Maastricht, 1840) en de *Fraters van Tilburg* (Tilburg, 1844). De congregaties van de *Broeders van Huijbergen* (Huijbergen, 1854) en de *Broeders van Oudenbosch* (Oudenbosch, 1840) zijn in omvang vergelijkbaar met de congregatie van Utrecht: zij hebben alle ooit ongeveer 400 leden geteld. De overige broedercongregaties die in Nederland gevestigd zijn (geweest), zijn allemaal kleiner gebleven. Een overzicht is te vinden in: J. van Vugt en C. Voorvelt, *Kloosters op schrift. Een bibliografie over de orden en congregaties in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Nijmegen 1992).
- Verslag over de bestuursperiode januari 1977 - december 1982, p. 25, in: *Archief van de Fraters van Utrecht*.
- Over de ontwikkelingen in Indonesië: J. van Vugt, *Bapak, Anak, Saudara. Frater Frater Bunda Hati Kudus di Indonesia menuju kemandirian dalam persekutuan, 1928 2000 / Vaders, zonen, broeders. De Indonesische Fraters van Onze Lieve Vrouw van het Heilig Hart op weg naar zelfstandigheid in verbondenheid, 1928 - 2000* (Leende 2000); Van Vugt, *In zorgzaamheid en eenvoud [...]*.